

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γ. Α. Μέγα, *Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας*, Ἀθήναι, 1957.

Ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λαογραφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καὶ ἐπιτίμου διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας κ. Γ. Α. Μέγα ἐξεδόθη τὸ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐγχειρίδιον περὶ τῶν λατρευτικῶν ἔθιμων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὸ ὄλικόν συνελέγη κυρίως ἐκ τοῦ βίου τῆς ὑπαίθρου, ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ, γνωστοῦ ὄντος ὅτι εἰς τὰς πόλεις τὰ ἔθιμα ἢ ἔξασθενοῦν, μεταβαλλόμενα εἰς ὄλως κενὸν περιεχομένου τύπον, ὡς τονίζει ἐν τῷ προλόγῳ ὁ συγγραφεύς, ἢ συμφύρονται πρὸς ξένα, ἢ ἔξαφανίζονται. (Τὸ αὐτὸ πιθανῶς λεκτέον σήμερον καὶ περὶ τοῦ ναυτικοῦ βίου. Αἰτία ἢ παρακμῆ τῶν παλαιωτέρων καὶ ἀπλουστέρων μορφῶν τῆς ναυτιλίας). Ἀντιθέτως ὁ ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς κόσμος, παρὰ τὴν προϊούσαν διείσδυσιν τῆς τεχνικῆς, ἢ ὅποια μοιραίως διαλύει τὸν ἔθιμικὸν πλοῦτον, διατηρεῖ ἀκόμη εἰς ἀπομεμονωμένας περιοχὰς πολλὰ πατροπαράδοτα καὶ ἐνίστε ἀρχαῖα στοιχεῖα. Ὁ γράφων τὴν παρούσαν βιβλιοκρισίαν ὀφείλει λόγῳ τῆς ιδιότητός του νὰ ἐπιμείνη κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐκπληκτικοῦ τούτου φαινομένου, τῆς ἐπιβιώσεως δηλαδὴ τῶν ἀρχαίων λατρειῶν εἰς τὴν νεωτέραν λαϊκὴν θρησκείαν.

Ἦδη μελετηταὶ τῆς προϊστορικῆς καὶ ἀρχαίας θρησκείας, ὡς ὁ Μ. Ρ. Nilsson κ. ἄ. λαμβάνουν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀντικειμένου τῶν τῆν λαϊκὴν λατρείαν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Αὕτη, προερχομένη ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ μέσω αὐτῆς ἐκ τῆς ἀρχαίας, διαφωτίζει ὠρισμένας ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων. Οὕτω π. χ. ὁ Ἄδης, ὡς ἀπεικονίζεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, δὲν θὰ ἦτο εὐκόλως νοητὸς διὰ τὸν σύγχρονον ἐρευνητὴν ἄνευ τῆς νεοελληνικῆς παραστάσεως τοῦ σκοτεινοῦ καὶ ἀμόρφου τόπου τῶν νεκρῶν, οἷος περιγράφεται εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα ἢ τὸν «Ἀπόκοπον». (Προσθέτω ὅτι ὁ Nilsson καὶ εἰς τὸ περὶ προελληνικῆς θρησκείας μέγα ἔργον του, *The Minoan and Mycenaean Religion*, 1950, σ. 621, χρησιμοποιοεῖ τὰς περὶ Ἄδου νεοελληνικὰς ἀντιλήψεις διὰ τὴν μελέτην τοῦ ὁμηρικοῦ Ἄδου). Αἱ νύμφαι, αἱ ὑφαίνουσαι καὶ ἄδουσαι¹⁾, ὡς π. χ. ἤδη παρ'

¹⁾ Ἡ Κίρκη, ἄδουσα ὁμοίως καὶ ὑφαίνουσα (κ 221 ἐξ.), εἶναι νύμφη

Ἡ Ὁμήρω ἢ Καλυψῷ (Ὀδ. ε 61 - 2, πβ. ν 107), καθίστανται πολὺ περισσότερον οἰκείαι, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὰς νύμφας τῶν βουνῶν μας, τὶς «νεράιδες», περὶ τῶν ὁποίων ἀνάλογα πιστεύουν οἱ νεώτεροι Ἕλληγες. (Αἱ Μοῦσαι ἀνήκουν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν). Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη χρησιμότης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μέγα ὄχι μόνον διὰ τοὺς εἰδικῶς ἀσχολουμένους μὲ τὴν λαογραφίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ φιλολόγους. Βεβαίως πολλὰ ἐκ τῶν διατηρηθέντων παρ' ἡμῖν ἀρχαίων ἐθίμων εὐρίσκονται, ὡς τονίζει ὁ κ. Μέγας, καὶ εἰς ἄλλους ἰνδοευρωπαϊκοὺς κυρίως λαοὺς· ἀλλὰ ταῦτα προσλαμβάνουν ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀπαντῶντα ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μέγα ἀρχεται μὲ λαμπρὰν εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται συντόμως ἀλλὰ περιεκτικῶς τὸ φαινόμενον τῆς ἐπιβιώσεως τῶν ἀρχαίων λατρείων εἰς τὴν νεοελληνικὴν λαϊκὴν θρησκείαν. Ἀναπτύσσονται πρῶτον τὰ περὶ Ἄδου καὶ αἱ ἀντιστοιχίαι ἁγίων τινῶν πρὸς ἀρχαίους θεοὺς. Πρὸ ἡμῶν παρελεύονται ἀκολούθως οἱ «λάμιες», «στρίγγλες», «γιαλλοῦδες» ἢ «γελλοῦδες» («Γέλλω» λέγει ἡ Σαπφώ), αἱ «Μοῖραι», ὁ «Χάρος», αἱ «Γοργόνες». Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πρώτη τῶν νυμφῶν «κυρὰ Κάλω», ἢ «Μεγάλη Κυρὰ» ἢ «Βασίλισσα τοῦ Βουνοῦ», ἢ ὁποία πιθανῶς εἶναι νεωτέρα ἐκπεσοῦσα μορφή Ὁρειᾶς Μητρὸς καὶ Δεσποίνης. Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις παραθέσεως τραπέζης μετὰ γλυκῶν διὰ τὸν «οἰκουρὸν ὄφιν», τὸν «ἀγαθὸν δαίμονα», εἰς Λέρον. Ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἐθίμου εἰς νῆσον εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξία προσοχῆς. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐπιβιώσεως λατρείας προελληνικῆς. Ὁ Evans (PM IV 149) ἐξαρχακτήρισεν ἤδη ὄρισμένον τριποδικὸν σκεῦος ἐκ τῶν YM I οἰκιῶν Κνωσοῦ ὡς τραπέζας γευμάτων ὄφρων. Ἐγὼ εἶδον εἰς YM III οἰκίαν παρὰ τὸν Καίρατον τὰ λεγόμενα snake - tubes ἐν συνδυασμῷ πρὸς τράπεζαν λιθίνην (βλ. «Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.» 1955, σ. 105, εἰκ. 100). Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας διατήρησις τοῦ ἐθίμου τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν εἰς βορείαν καὶ ἀνατολικὴν Θράκην, Καππαδοκίαν καὶ Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς χώρας, ἐνθα ἐγκατεστάθησαν πρόσφυγες (Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν), ἐπίσης δὲ εἰς Ἡπειρον, Λέσβον κ.λ. Εἷς τινὰς περιπτώσεις ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ «θάλι» (ἢ «πρόθυσις» τῶν ἀρχαίων) λίθος τοποθετημένος πρὸ τῆς Ἁγίας Τραπέζης - βωμοῦ, μετὰ κοιλότητος διὰ τὴν εἰσροὴν τοῦ αἵματος. Ὁ λίθος ἐστεφανοῦτο, ἄνθη ἐξορίπτοντο ἐπὶ τοῦ θύματος. Δὲν εἶναι ἄγνωστοι καὶ αἱ θυσίαι ταῦ-

---

μετὰ προσθέτων χαρακτηριστικῶν «ποινίας θηρῶν». Περιβάλλεται ὑπὸ λεόντων καὶ λύκων. Τὴν ἐννοιαν αὐτὴν ἔχει καὶ ἡ μεταμόρφωσις τῶν ἐταίρων τοῦ Ὀδυσσεῶς εἰς ἀγριοχοίρους.

ρων (εἰς ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους εἰς Ἁγίαν Παρασκευὴν Λέσβου). Χαρακτῆρα θυσίας ἔχει βεβαίως καὶ πᾶσα ἐπιβαλλομένη καθ' ὠρισμένην ἑορτάσιμον ἡμέραν σφαγὴ ζώου (ἀμνοῦ Πάσχα, χοίρου Χριστουγέννων ἐν Κρήτῃ, ἢ Ἀπόκρεων ἀλλαχῶ). Ἔπονται τὰ περὶ ἀπαρχῶν, ἀναθημάτων καὶ ἐγκοιμήσεων. Ἐκ τῶν ἑορτῶν ὠρισμένοι ἀνάγονται εἰς ἑορτὰς τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων (Dies natalis Solis invicti κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον, ταυτισθεῖσα πρὸς τὰ Χριστουγέννα, Ἑορτὴ Καλανδῶν), τινὲς δὲ ἀρχικῶς ἐθνικαὶ παρέμειναν μέχρι τέλους ἔξω τῆς Ἐκκλησίας (ὡς ἡ 1 Μαρτίου). Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ ὠρισμένων ἐθίμων (μεταμφίσεις Δωδεκαήμερου καὶ Ἀπόκρεων, ἱεροὶ ἄροτοι κ.λ.).

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἔπεται ἡ ἔκθεσις τῶν λαϊκῶν ἑορτῶν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, ὥστε νὰ παρέχεται γραφικὴ, πλήρης εἰκὼν τοῦ κύκλου τῆς λαϊκῆς λατρείας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Πιστεύω ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἐνδεδειγμένη ἀντὶ πάσης ἄλλης εἰδολογικῆς συστηματικοποίησης, ἡ ὁποία θὰ ἀφῆρει ἐκ τῶν ἐθίμων τὴν ζωντανότητά των ἀποσπῶσα αὐτὰ ἀπὸ τῆς χρονικῆς στιγμῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα. Ἡ διαίρεσις τοῦ ἔτους βασίζεται ἐπὶ τῶν δύο κυρίων σταθμῶν τοῦ κτηνοτροφικοῦ βίου: δύο δὲ εἶναι τὰ μεγάλα ὄρια, ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἔξοδος τῶν ποιμνίων εἰς τὰς ὄρεινὰς βοσκὰς) καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ἐπίνοδος εἰς τὰς πεδινὰς ἐγκαταστάσεις). Αἱ ἑορταὶ διαιροῦνται εἰς χειμερινὰς (ἀπὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου μέχρι τῶν Ἀπόκρεων), τὰς ἐαρινὰς (ἀπὸ τῶν Ἀπόκρεων μέχρι τοῦ τέλους Μαΐου), τὰς θερρινὰς (Ἰουνίου, Ἰουλίου, Αὐγούστου) καὶ τὰς φθινοπωρινὰς (τοῦ Σεπτεμβρίου). Ἔπονται τινὰ περὶ ἀγροτικῶν ἐθίμων τοῦ θέρους, ἀλωνισμοῦ, τρυγητοῦ.

Τὸ πρῶτον τμήμα εἶναι ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον, διότι περιλαμβάνει τὰ ἐθίμα τῆς σπορᾶς, τελούμενα περὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐπίσης δὲ τὰ τοῦ Δωδεκαήμερου (ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Θεοφανείων) — χώρου διασώσεως πολλῶν ἀρχαίων στοιχείων διὰ τὸ «ἀβάπτιστον» τῶν ὑδάτων καὶ τοῦ Χριστοῦ. Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὰ ἐθίμα τῆς σπορᾶς, ἐν Θράκῃ κυρίως, κατεῖχεν ἡ μεταμφίσεις, ἥτις ἐπανέρχεται καὶ κατὰ τὸ Δωδεκαήμερον, τὰς Ἀπόκρεως καὶ τὴν 1 Μαΐου. Συνδυαζομένη πρὸς συμβατικὴν ἀναπαράστασιν γάμου (ἐνίοτε μετ' ἀπαγωγῆς), φόνου τοῦ συζύγου καὶ ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἀποσκοπεῖ κατὰ μὲν τὴν σπορὰν εἰς τὴν μαγικὴν ἐξάσκησιν ἐπιχειρίας ἐπὶ τῆς φύσεως διὰ τὴν βλάστησιν τοῦ σπόρου, ἀκολούθως δὲ διὰ τὴν εὐδοκίμησιν τῶν καρπῶν. (Τὰ ἀρχικὰ πρόσωπα τοῦ δράματος εἶναι τὸ ζεῦγος τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης. Πρόσθετα βεβαίως εἶναι ὁ καπετάνιος, πενθερά, Ἑβραῖος, Ἀρβανίτης κ.λ.). Ὁ γάμος τοῦ Ἰασίωνος καὶ τῆς Δή-

μητρος ἐπὶ τοῦ «τριπόλου νειοῦ» ἐν Κρήτη, ἀνάγεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα. Τοιαῦται τελεταὶ συνεδυσάσθησαν τεχνητῶς πρὸς διαφόρους χριστιανικὰς ἑορτὰς ἐνῶ κατ' οὐσίαν ἀνήκουν εἰς τὴν φυσικὴν λατρείαν τῆς ἐποχῆς. Ἡ μεταμφίεσις, μαγικοῦ χαρακτῆρος κατ' ἀρχὰς ἀναπαράστασις φυσικῶν δαιμόνων, ἐγγυωμένων τὴν προσεχῆ εὐφορίαν, διὰ τῶν φερομένων π.χ. στεφάνων κλήματος (σ. 25), εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις ἔχει προσλάβει κωμικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἡ συνεπεία τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποβολὴ τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ καὶ τὸ γενετήσιον καὶ βωμολοχικὸν στοιχεῖον, ὅπερ φύσει ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας.

Πρὸς τὰ ἔθιμα τῆς σπορᾶς καὶ τὴν φυσικὴν λατρείαν συνδέονται καὶ αἱ πανσπερμίαι, τῶν ὁποίων ἡ συχνότης κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον εἶναι ἀξία προσοχῆς. Τὰς ἐπανευρίσκομεν π.χ. εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεθυστῆ (κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου), εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (καλουμένης Παναγίας Μεσοσπορίτισσας ἢ Πολυσπορίτισσας, ἐκ τῆς συνηθείας νὰ βράζωνται ἀντὶ ἄλλου φαγητοῦ «πολυσπόρια», δηλαδὴ ποικίλοι σπόροι δημητριακῶν καὶ ὄσπριων μετὰ πίστεως εἰς τὴν εὐεργετικὴν δύναμιν τοῦ πράγματος), εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (προσφοραὶ πανσπερμιῶν εἰς τριόδους), Χριστοῦγεννα, Πρωτοχρονιᾶν κ.λ.

Τὸ Δωδεκαήμερον ἀφ' ἑτέρου συνδέεται στενῶς πρὸς τοὺς Καλικατζάρους, οἵτινες δὲν προῆλθον ἐκ τῶν μεταμφίεσεων, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ν. Πολίτης, ἀλλὰ σχετίζονται πρὸς τὰς Κῆρας τῶν ἀρχαίων, τὰς ἐν τῷ Ἄδη ψυχὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπιστρέφουν καὶ ἐνοχλοῦν τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὰ Ἀνθεστήρια. Οὗτοι ἀπομακρύνονται διὰ πυρῶν, ἀκανθωτῶν ξύλων κ.λ. Αἱ μεταμφίεσις τοῦ Δωδεκαήμερου, ἀναπαριστῶσαι ἄγρια κυρίως ζῶα, λύκους, ἄρκτους, ἀλώπεκας, δορκάδας, ἐπίσης τράγους καὶ καμήλους — τὸ τελευταῖον στοιχεῖον εἶναι, νομίζω, νεώτερον — ὡς καὶ ἐνόπλους ἄνδρας, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἀποδιαπόμψην (διὰ τοῦτο ἐνίοτε φέρονται ὑπὸ τῶν μεταμφιεζομένων κώδωνες) τῶν δαιμόνων τοῦ χειμῶνος, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ψυχῶν. Ἀκολουθοῦν τὰ γραφικὰ ἔθιμα τῶν Χριστογεννῶν (ἀγυρμὸς παιδῶν, ποδαρικό, χοιροσφαγία — πβ. χοῖρον Κρόνου καὶ Δήμητρος κατὰ τὰ Σατουρνάλια — χριστόψωμα, μαντεῖαι κ.λ.) καὶ τῆς Πρωτοχρονιᾶς (βασιλόπιττα, προσκόμισις — ὡς καὶ κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς — «βρυγισμένης πέτρας», ἦτοι μετὰ βρύων, ἀσφαλῶς, νομίζω, διὰ τὴν συγγένειαν πρὸς τὸ ρ. βρύω — «βρυγισμένο ἢ βρυγιωμένο σίτι» — τὸ πλήρες ἀγαθῶν —, μαντεῖαι κ.λ.). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ἐκ τῶν ἔθιμων τῆς Πρωτοχρονιᾶς εἶναι τὸ εὐεργετικὸν θεωρούμενον κτύπημα διὰ κλάδου, λίαν ἀναλόγου πρὸς τὸν ἱερὸν κλάδον, δι' οὗ ἔμαστιγοῦντο οἱ νέοι εἰς τὸ τέμενος τῆς Ὁρθίας ἐν Σπάρτῃ.

Μεγάλου ενδιαφέροντος είναι τὰ κατὰ τὴν ἐπίσης χειμερινὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Δομνίκης εἰς ἀνατολικὴν Ρουμελίαν τελούμενα πρὸς τιμὴν τῆς διὰ καρπῶν ἐστολισμένης μαίας τοῦ χωρίου (ἄσπασμοὶ φαλλοῦ, συμπόσια βακχικὰ τῶν γυναικῶν κ.λ.). Ὑπὸ τοῦ κ. Μέγα προσάγεται ἐνδιαφέρον χωρίον τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Λουκιανῶ περι ἀναλόγων γυναικείων ἐκδηλώσεων κατὰ τὰ Ἄλωα.

Ἐκ τῶν ἑαρινῶν ἔθιμων ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ τῶν Ἀπόκρεων, περιλαμβάνοντα, ὡς ἤδη ἐλέχθη, μεταμφιέσεις καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ φυσικοῦ δράματος ἐπὶ τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω βασικῶν θεμάτων, ἐνίοτε ἀνεπτυγμένων καὶ ἐμπλουτισμένων διὰ νέων στοιχείων (γεννήσεως βρέφους, ἀρότου) κυρίως ἐν Βιζύῃ. Ἡ κατὰ τὰς Ἀπόκρεως λατρεία τῶν νεκρῶν διὰ προσφορᾶς κολλύβων κ.λ. (Ψυχοσάββατα) ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ἐορτῶν τούτων πρὸς τὰ Ἀνθεστήρια, ἔχοντα ὁμοίως διττὸν χαρακτῆρα, χαρμόσυνον διὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ θλιβρὸν διὰ τοὺς νεκρούς, εἰς οὓς προσεφέροντο πανσπερμῖαι. (Τὰ σήσαμα, ρόγδια, ἀμύγδαλα, σταφίδες κ.λ. τῶν κολλύβων δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπλοῦς στολισμός, ἀλλ' οὐσιῶδες μέρος τῆς πανσπερμίας). Τὴν ὑπὸ τοῦ Φ. Κουκουλέ (Λαογρ. 6, σ. 545 - 6) ἐτυμολογίαν τῶν συνηθιζομένων κατὰ τὴν Τυρινὴν μακαρονίων ἐκ τοῦ μάκαρ + αἰώνιος δι-στάζω νὰ δεχθῶ. (Πιθανώτερα ἢ γνώμη τοῦ Μπούτουρα αὐτ. σ. 543). Εἰς τὰς Ἀπόκρεως ἀνήκουν καὶ αἱ ἑαριναὶ πυραὶ, ἔχουσαι καθαρτήριο καὶ διαβατήριο χαρακτῆρα, ὡς καὶ ἄλλα δευτερεύοντα ἔθιμα, κοινὰ καὶ εἰς ἄλλας ἑορτάς, μαντεῖαι σχετιζόμεναι πρὸς τὰ ἐδέσματα τῆς ἐποχῆς κ.λ. Φαλλικὰ ἄσματα μνημονεύονται εἰς Τύρναβον καὶ φαλλοφορία (μεταφορὰ ἴσοῦ πλοίου) εἰς Θράκην.

Ἐαρινὸν ἔθιμον (τῆς 1 Μαρτίου) εἶναι τὰ «χελιδονίσματα», ἄσματα παίδων μετὰ ὁμοιώματος χελιδόνος. Ἀνάλογα ἀρχαῖα ἄσματα ἀδόμητα ἐν Ρόδῳ καὶ διασωθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου παρουσιάζουν ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ μέτρον καὶ τὸ κείμενον πρὸς τὰ νεώτερα χελιδονίσματα τῆς Θράκης. Στενῶς συνδέονται πρὸς τὴν ἄνοιξιν τὰ τελούμενα κατὰ τὸ Πάσχα. Ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεσπόζονται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, ἀλλ' ἐνίοτε παρουσιάζουν ἀναλογίαν πρὸς ἀρχαῖα ἔθιμα (αἰῶρα, «Ἀδώνιδος κῆποι»). Ἐξέχουσα ἑαρινὴ ἑορτὴ εἶναι ἡ τοῦ δρακοντοκτόνου ἁγίου Γεωργίου, συνδυαζομένη πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ μύθου, καθ' ἣν ἄδεται «ἀπόλα, δράκο, τὸ νερό» κ.λ.², περιφορᾶν τῆς εἰκόνης διὰ τὸν σχηματισμὸν προστατευ-

²) Ἡ ἀναπαράστασις σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου εἶναι ἐν ἐπιχειρημα ὑπὲρ τῆς γνωστῆς θεωρίας τοῦ Ridgeway, βασιζομένης κυρίως ἐπὶ ἀναλόγων ἀναπαραστάσεων ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Πατρικίου ἐν Ἰρλανδίᾳ, περὶ γενέσεως τῆς τραγωδίας ἐκ τῆς λατρείας τῶν ἡρώων.

τικοῦ κύκλου περὶ τὸ χωρίον, θυσίαν ἀμνοῦ, χορούς, ἀγῶνας (δρόμου, πάλης, ἵπποδρομίας) καὶ ζύγισμα δι' αἰώρας (ὡς κατὰ τὰ ἀρχαῖα Ἀνθεστήριο). Κορυφούνται δὲ τέλος τὰ ἔθιμα τοῦ ἔαρος διὰ τῆς 1ης Μαΐου (μετατεθέντος εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὑστέρων μεσαιωνικῶν χρόνων τοῦ παλαιότερου ἑορτασμοῦ τῆς 1ης Μαρτίου). Τώρα ἐμφανίζεται ὡς σύμβολον τῆς εὐφορίας ὁ στέφανος, ὅστις ἀρχικῶς εἶναι στέφανος φυτῶν μετὰ καρπῶν καὶ οὐχὶ ἀνθέων. (Ἐξαιρέσειν, νομίζω, ἀποτελεῖ ἡ ἀρχαιόθεν συνδεομένη πρὸς τὴν Δήμητρα μῆκων, διὰ τὸ φύεσθαι ἐν μέσῳ τῶν σιτηρῶν). Ἡ ἀνάρτησις στεφάνου ἀπὸ κορμοῦ κυπαρίσσου ἐνθυμίζει τὰς βαβυλωνιακὰς ἑορτὰς τοῦ νέου ἔτους, κατὰ τὰς ὁποίας μετέλλιναι ταινίαι ἀνηρτῶντο ἀπὸ κλάδον γυμνοῦ δένδρου ὡς σύμβολον ἀναγεννήσεως τῆς φύσεως. (Φαλλικός τις συμβολισμὸς εἶναι πιθανὸς διὰ τὸ «μαγιόξυλον»).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ εἰς διάφορα μέρη ἀναπαράστασις τοῦ μνηδὸς (ἢ ἀρχικῶς τοῦ νέου θεοῦ τῆς φύσεως;) ὑπὸ παιδὸς μετ' ἀνθέων χορεύοντος καὶ συνοδευομένου ὑπὸ προσωπιδοφόρων καὶ κωδωνοφόρων («Μαγιόπουλο», «Μάης»). Ἐνίοτε ταῦτα συνδέονται πρὸς ἐπίκλησιν βροχῆς. Τὸ φυσικὸν δράμα τῆς ἀπυγωγῆς, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως κόρης (ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ λατροῦ!) ἐπανέρχεται εἰς Πορταριάν, τοῦ δὲ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ νέου θεοῦ («Ζαφείρη») εἰς Ζαγόρι τῆς Ἡπείρου. Ἀδιαφόρως νέα ἢ νέος εἶναι τὸ ἀνιστάμενον πρόσωπον («Φουσκοδέντρι») εἰς Καστανιὰν Στυμφαλίας. Τοῦτο στολιζέται δι' ἀνθέων καὶ μοιρολογεῖται ὑπὸ νέων, τέλος δὲ ἀνίσταται καὶ σύρει μετὰ τῶν ἄλλων κύκλιον χορόν. Ραντισμοὶ (εἰς τὰ παράλια μέρη διὰ θαλασσίον νεροῦ), κτυπήματα διὰ κλάδων, ἀποδιαπομπῆσις ἀποτελοῦν ἐπίσης ἔθιμα τῆς 1ης Μαΐου.

Διεξοδικῶς περιγράφει ὁ κ. Μέγας καὶ ἑτέραν μεγάλην ἑορτὴν τοῦ Μαΐου τὴν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης διὰ τὴν μετ' αὐτῆς συνδεομένην εἰς Θράκην (περὶ τὸν Αἴμον) καὶ νῦν εἰς Μακεδονίαν βακχικὴν λατρείαν τῶν «Ἀναστεναρίων», περιλαμβάνουσαν θυσίαν ταύρου, ἐκστατικὸν χορόν, πυροβασίαν (καθαρτικοῦ χαρακτῆρος) κ.λ.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς χειμερινοὺς καὶ ἔαρινους μῆνας, οἱ θερινοὶ εἶναι πτωχοὶ εἰς μεγάλας ἑορτὰς. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ τρυγητός, ἡ συγκομιδὴ τῶν ἐλαιῶν κ.λ. δὲν ἀπετέλεσαν ἐν Ἑλλάδι πυρῆνα ἀξιολόγου λαϊκῆς λατρείας, ὡς συνέβη μὲ τὸν σῖτον. Ὅχι τόσοσιν ἡ βασικὴ σημασία τῶν σιτηρῶν ὡς τροφῆς, ὅσον ἡ προσωρινὴ ἔξαφάνισις τοῦ σπόρου καὶ ἡ μετ' ἀγωνίας παρακολουθουμένη ἀναγέννησις αὐτοῦ, ἐξηγεῖ, νομίζω, τὴν περὶ τοὺς δημητριακοὺς κορποὺς καὶ δὴ κατὰ τοὺς φθινοπωρινοὺς καὶ χειμερινοὺς μῆνας συγκέντρωσιν τῶν λαϊκῶν λατρειῶν. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων θερινῶν ἑθίμων εἶναι τὰ συνδεόμε-

να πρὸς τὰς θερινὰς τροπὰς, ἅτινα ἐσχετίσθησαν πρὸς τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρομοῦ (24 Ἰουνίου). Ἐξ ἀγνοίας, νομίζω, τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ «γυρίζει ὁ ἥλιος» — ἦτοι *ἐπιστρέφει*, παύει ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ — προῆλθεν ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ ἥλιος «γυρίζει σὰν μύλος» τὴν ἡμέραν αὐτήν. Χαρακτηριστικαὶ αἱ καθαυτήρηι ἢ διαβατήρηι πυρὰ καὶ τὰ καθαυτήρηια θαλάσσια λουτρὰ (τὰ πρῶτα τοῦ ἔτους). Ὡς πᾶσαι αἱ μεγάλαι στιγμαὶ τοῦ ἔτους εἶναι πρόσφορος καὶ αὕτη διὰ μαντείας («κλήδονας»). Ἐκ τῶν ἐθίμων τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τοῦ θέρους ἀξιόλογοι εἶναι αἱ ἐπίσης ἀρχαίαι προελεύσεως πυρὰ ἐπὶ κορυφῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Προφ. Ἡλία (πβ. πυρὰν Ἡρακλέους ἐπὶ Οἴτης, καὶ πυρὰς εἰς μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, ὡς ἐπὶ τοῦ Γιούχτα, ἐν Κρήτῃ), ἡ πίστις εἰς τὰς ἐπικινδύνους «Δρίμας» (= δριμείας νύμφας) τῶν πρῶτων ἡμερῶν τοῦ Αὐγούστου (ὡς καὶ τοῦ Μαρτίου) κ.λ.

Ἐκ τῶν ἑορτῶν τοῦ φθινοπώρου σημαντικωτάτη εἶναι ἡ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου). Κατ' αὐτὴν ἐν Αἰγίνῃ ἀναπαρίσταται ὁ θάνατος τῆς φύσεως δηλουμένης δι' εἰδώλου φαλλικοῦ, τὸ ὅποιον φέρει τὸ ὄνομα «Λειδινός», ἐκ τοῦ καταργουμένου λόγῳ τῆς βραχύνσεως τῶν ἡμερῶν δειλινοῦ ἢ ἀπογευματινοῦ γεύματος. Νομίζω ὅτι συνέπεια τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τῶν ἀρχικῶν ὀνομάτων τῶν μορφῶν τούτων καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτῶν δι' ἄλλων, ὡς τὸ ἀνωτέρω σκωπτικοῦ χαρακτῆρος, ἢ δι' ὀνομάτων δηλούντων κυριολεκτικῶς τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς ἐποχῆς («Φουσκοδέντρι»). Ὁ θρηνηστικὸς τοῦ Λειδινοῦ δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ φυσικοῦ συμβολισμοῦ:

*Φεύγεις, πάεις Λειδινέ μου,
ταὶ μᾶς ἀφήνεις κούους,
πεινασμένους, διψασμένους κ.λ.*

Ἄλλὰ προβλέπεται ἡ ἀνάστασις τοῦ θνήσκοντος θεοῦ:

*Πάλι θάρθης, Λειδινέ μου,
μὲ τοῦ Μάρτη τίς δροσῆς
μὲ τ' Ἀπρίλη τὰ λουλούδια κ.λ.⁹*

Τὴν 14 Σεπτεμβρίου εὐλογεῖται διὰ πανσπερμίων ὁ σπόρος τῆς ἐπερχομένης νέας σπορᾶς. Καὶ οὕτω κλείει ὁ κύκλος τοῦ ἔτους καὶ ἀρχεται ἕκ νέου.

⁹) Ἡ ἔκφρασις ἢ χρησιμοποιοῦμένη εἰς τὸ ἄσμα: «ὅπου σὲ κλισαρώσανε μὲ τὴν ψιλὴ κλισάρα» εἶναι ἔπαινος καλλονῆς, ὡς τὸ κρητικὸν «ψιλοκοσκίνιστος». (Κλισάρα = κνισάρα). Ἀρμόζει δὲ ὁ ἔπαινος οὗτος εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ὥραϊον «νέον θεόν».

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μέγα περατοῦται διὰ σειρᾶς λαμπρῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι αἰσθητοποιοῦν τὰ ἔθιμα καὶ πείθουν περὶ τῆς διατηρήσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ εἰκόνες θυσίας ταύρου ἐν Θράκη, παραστάσεως γάμου ἐν μεταμφίεσει εἰς Σικυῶνα, εἰκονικῶν ἀρότων εἰς Σέρρας καὶ μάλιστα τῶν τελετῶν καὶ εἰδώλων τοῦ «νεαροῦ θεοῦ» (Φουσκοδεντριοῦ, Ζαφείρη, Λειδινοῦ). Πολλὰ τούτων προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς κ. Κ. Κακούρη.

Τὸ νέον ἔργον τοῦ κ. Μέγα πληροῖ ἀναμφισβητήτως μέγα κενόν. Συγκεντροῦται εἰς αὐτὸ κατ' αὐθεντικὸν τρόπον πλουσιώτατον καὶ δυσεύρετον ὕλικόν. Ὡς βάσις ἐχρησίμευσαν πρὸς τοῦτο προγενέστεραι ἐργασίαι τοῦ ἰδίου τοῦ κ. Μέγα. Ἡ ὕλη ἐκτίθεται μετὰ χάριτος καὶ ὑπομνηματίζεται μετὰ σοφίας, συνδεομένη πρὸς ἀναλόγους ἐκδηλώσεις ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἄλλων λαῶν. Ὑποδειγματικὸν εἶναι τὸ γλαφυρὸν ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία, προσεγγίζουσα πολὺ τὴν ζωντανήν, δονεῖται ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ συγγραφέως διὰ τὰς περιγραφομένας μορφὰς τοῦ ἔθνικοῦ βίου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ